

**Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы
Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге чери
«Ак-Чыраа ниити билиг ортумак школазы»**

ШМК-ның хуралынга көрген:
МК даргазы: Доржак Тырык А-К.А/
Протокол № 1
«29» август 2023 чыл

«Чөпшээрешкен»
Директорнун өөредилге
талазы-биле оралакчызы:
Тумат Д-Х.О./
«29» август 2023 чыл

Школа директорунуң № 183/а
дужаалынга даянып

«Бадылаан»
Школа директору:
Шокар А.В.
« » август 2023 чыл

**КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАЛЫГ
ПЛАННААШКЫН**

Тыва дыл.

Класс: 9

Өөредилге номунуң автору, ады, үндүрген чылы: Е.М.Куулар, Л.Х.Ооржак, Т.Б.Оюн,
Ч.А.Сарыглар. Тыва дыл 9 класс – Кызыл, 2023 чыл.

Программаның ады: «Кол ниити өөредилгениң 5-9 класстарынга «Төрээн (тыва) дыл»
эртеминиң чижек өөредилге программазында» (Тургузукчулары: ф.э.к. К.Б. Доржу, Ч.А.
Сарыглар. 2021.)

Өөредилге планы-биле:

Неделяда: 2 шак.

Ниити шагы – 68 шак.

Тыва дыл, чогаал башкызы

Кыргыс С.С. ажылдап кылган.

Категориязы: I (бирги)

2023-2024 өөредилге чылы

Тыва дыл эртеминге ажылчын **программаны** Тыва Республиканын өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказынын ямызынын Өөредилге-методиктиг чөвүлелелинин чөпшээрэни «Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгасы. 5-11 класстар». Күрүне стандарты. Өөредилге программалары. К., 2008 ч» деп документизинге база Өвүр кожууннун Ак-Чыраа ортумак школазынын ажылдап кылганы № 183/а дугаарлыг доктаалынга болгаш школаның Өөредилге планынга дүүштүр даянып кылган.

I. «ТЫВА ДЫЛ» ЭРТЕМИН ӨӨРЕНГЕНИНИН ТҮҢНЕЛДЕРИ

Кол школаны (5-9 класстар) доозукчуларынын тыва дылдың программазын шингээдип алгаш, чедип алыр бот-тускайлаң түннелдеринге дараазында чүүлдер хамааржыр:

1) кижини интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы салым-чаяанын база мөзү -бүдүш шынарларын сайзырадырынга төрөөн дылының чугулазын медресеп билири, уругларның билиг чедип алырынга ук дылды ужур-утказын тодарадып, ону тыва чоннун ыдыктыг, үнелиг эртинелериниң бирээзи деп билири; 2) тыва дылды эстетиктиг үнелик медресеп билири; төрөөн дылынга ынак болгаш ону хүндүлөп, ол дээш чоргаарланыры; ону национал культураның кезээ кылдыр билип, арыг эдилээри; 3) дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарын болгаш сагыш-сеткилин хостуг илередирде четче ажыглап шыдаары; бодуну чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру. Метапредметтиг түннелдеринге (предметтен дашкаар азы ооң -биле чергелештир билип алыр харылзашкак чүүлдери) дараазында чүүлдер хамааржыр

(5-9, 10-11 класстарга):

Чугаа чорудулганының бүгү -ле хевирлерин ажыглап билири:

Дыңнаары болгаш номчууру:

- бижимел болгаш аас медээни утказын шын билип алыры (чугааны утказы, сөзүглелдин темазы, кол утказы; кол болгаш немелде медээ);
- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин номчулганың янзы-бүрү хевирлеринге (сөзүглелден херек информацияны дилеп-тып номчууру (поисковый вид), чүгүртү азы улуг-каралап номчууру (просмотровый), таныжып номчууру (ознакомительный вид), шинчилел-сайгарылгалыг номчууру (изучающий вид) таарыштыр ажыглап билири;
- аңгы-аңгы стильдерни болгаш жанрларны сөзүглелдерин шын дыңнап билири; дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин (бир кижиниң тайылбыр чугаазындан болгаш аудио-, видеотехникадан сөзүглелдин кайы-бир кезээн шилип алгаш дыңнаары, сөзүглелди кыска утказы-биле таныжары болгаш ону тодазы-биле дыңнаары) ажыглап билири;
- информация ап болур чүүлдерден, ооң иштинде өөредиглиг компакт-дискилерден, Интернет четкизинден; янзы-бүрү словарьлардан тайылбыр номнардан (справочниктер) болгаш электроннуг шыгжамырлардан медээлерни тып билири;
- бердинген темага материалдарны тып, системажыдып билири; херек медээлерни боду тып билири; медээлерни чаартып азы ол-ла хевээр дамчыдып билири;
- сөзүглелдерни утка, стилистика талазы-биле онзагайларын болгаш ажыглаан аргаларының аайы-биле дүүштүрүп болгаш деңнеп билири;

5 -11 класстарга тыва дыл программазын Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң кол (долу эвес) школага тыва дыл талазы –биле күрүне стандарттарынга дүүштүр тургускан.

Тыва дыл – тыва нацияның дылы болур. Ында тыва улустуң төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедиишкиннери мөөңнеттинген. Ол дээрге тыва культураның – улустуң аас чогаалының, өске-даа янзыларының, театр уран чүүлүнүң болгаш уран чүүлдүң өске-даа янзыларының, парлалганың, эртемниң, ажыл-херекти чорударының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы апарган. Амгы үеде тыва дыл улустуң амыдыралының, ажыл-чорудулганының бүгү-ле талаларында калбаа-биле ажыглаттынып турар. Тыва школаларга азы класстарга, өске-даа өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредирди уругларның угаан-медреселин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй-хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шингээдип алыры - өөреникчилерге өске эртемнерни чедииш-кинниг билип

албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерни калбартып, улуг салгалдың байлак дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

II. 5-9 класстарга тыва дыл эртемнин утказы

Школага тыва дыл эртемни(курузун) өөрөдириниң программасында лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижирииниң болгаш бижик демдектерин салырының чаңчылдарын, аас болгаш бижимел чугааның чаңчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерни киирген.

Төрөөн дылдың школа курузунда теория-талазы-биле билиглерни ниити дыл эртемниниң база амгы үеде тыва дыл эртемниниң чедишкннерин барымдаалап тайылбырлаан.

III. Тыва дыл эртемнин тургузуу

Программаны колдуунда шуушкак принцип езугаар тургускан. Чамдык берге болгаш улуг темаларны, чижээ, лексика, сөс чогаадылгазын чаң-гыс эвес, аңгы-аңгыкласстарга чадаланчак кылдыр өөрөдири көрдүнгөн.

9-ку класска катаптаашкын кылгаш, оон «Синтаксис болгаш пунктуация» деп бөлүктүн «Нарын синтаксистиг конструкциялар» деп теманы эрткеш, «Дыл дугайында ниити билиглер» деп эгени өөренир.

Бо эгеге тыва литертаурлуг дыл болгаш оон стильдерин, чугаа жанрларының дугайында билигни, дылдың нормаларының болгаш чугаа куль-туразының айтырыгларын өөренирин база киирген.

Оон ыңай 9-ку класска лексика, фонетика, грамматика база орфография болгаш пунктуация талазы-биле өөрөнгөн чүүлдерни системажыдып катаптаар.

IV.Школага тыва дылды өөрөдириниң сорулгалары болгаш кылыр ажылдары:

Школага тыва дылды башкылаарының сорулгалары мындыг:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфологи болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни

бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;

- шын бижирииниң болгаш бижик демдектерин салырынын быжыг чаңчылдарын бээр;

- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарының аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг

илеридиниң мергежилдери-биле чепсеглээр;

- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларына чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;

- өөреникчилерниң ниитилел амыдыралына дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында

туружунуң дугайында бөдүүн билиглери-биле таныштырар;

- оларның логиктиг боданыышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;

- төрөөн дылынга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шингээди алырынга өөреникчилерниң сонургалын

күштелдирер;

- өөреникчилерни патриотзмниң болгаш интернационализмниң езузунга кижизидер, оларның материалсчи үзел-бодалдарын хевирлээр;

- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарына өөреникчилерни чаңчыктырар;

- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;

- шын, медреселдиг, аянынг номчуурунун мергежилдерин сайзырадыр;

- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарына бүрүнү-биле ажыглаар;

- өөреникчилерни харысалгалыг болурунга, өөрөдилгениң болгаш күш-ажылдың сагыл-чурумун сагыырынга кижизидер.

V.9-ку класстың өөреникчилериниң тыва дылга шингээди алыр кол-кол билиглери:

Нарын синтаксистиг конструкцияларны сайгарар, оларның аразында харылзаазын көргүзөр схема-шыйыглар кылыр. Янзы-бүрү хевирлерлиг нарын домактарны тургузар, сайгарар, оларга

бижик демдектерин шын салып, тайылбырлап билир. Сөзүглелдиң стилин болгаш жанрын тода-радыр. Литературлуг дылдың нормаларын сагыыр.

Пунктуациядан. 8-9 класстарга өөрөнгөн пунктограммаларны тывар, бижик демдектерин салганын бадыткап шыдаар. Нарын синтаксистиг конструкцияларга бижик демдектерин салыр.

Орфографиядан. 5-6 класстарга өөрөнгөн орфограммаларны шын бижиир болгаш тайылбырлаар.

VI. Календарь-тематиктиг план.

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Хуусаазы		Бажыңга онаалга
			план	Факт	
1	8-ки класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын	1			Мергежилге 4
2	Тыва дылдың, тыва чоннуң культура болгаш төөгүзү-биле холбаалыы	1			Мергежилге 7
Дыл дугайында ниити билиглер (1 улдун)					
3	Тыва дылдың ниитилел амыдыралында ужур-утказы болгаш хүлээлгелери	1			Мергежилге 12, 13
4	Бижиктин баштайгы хевирлери. Петроглифтер болгаш иероглифтер	1			Тываның девискээринде петроглифтерни интернет таварыштыр тывар
5	Түрктөрнүң Орхон-Енисей бижиктериниң дугайында.	1			Мергежилге 23. Интернеттен статьялар тывар кысказы-биле бижиир
6	Төвүт болгаш эрги моол бижиктер болгаш тыва дыл	1			Мергежилге 30, 31. Эрги моол бижиктиг чогаал тывар
7	Тыва дылдың баштайгы шинчээчилери. Тыва дылдың шинчилекчилери	1			Мергежилге 33. Чогаадыг «Төрээн дылын хүндүлээри дээрге...»
8	Амгы тыва дылдың хевирлери. Литературлуг дыл (ном, нейтралдыг, чугаа)	1			Мергежиге 56. Литературлуг дылдың нормазына дүгжүп турар кожууннар тывар
9	Литературлуг эвес дыл (девискээр аайы-биле диалектилер, кара чугаа болгаш ооң аяны, жаргоннар)	1			Кара чугаа болгаш жаргон сөстөр тып бижиир. Мергежилге 63
10	Тыва дыл-социал четкилерде (Этнокультурлуг сөс курлавыры)	1			Интернет четкилеринде чаттардан СМС чагаажылгалардан частырыгларны тып, сайгарар
11	Хыналда диктант «Тыва дыл кичээли»	1			Чогаадыг «Бир эвес дылывыс чидер болза...»
12	Частырыглар-биле ажилдар.	1			Мергежилге 69-70
13	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар дугайында. Дорт чугаа. Дорт	1			Мергежилге 75, 80

	чугаалыг домакта авторнун сестери болгаш бижик демдектери				
14	Доора чугаа. Цитата. Цитата ажыглаанда, бижик демдектери	1			Мергежилге 84, 87
15	Дорт чугаалыг домактарнын болгаш цитаталарнын сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы	1			Мергежилге 90.
16	Өске кижинин чугаазын дамчыдар аргаларга катаптаашкын	1			Мергежилге 94. Бердинген схемаларга домактар тургузар
Синтаксис болгаш пунктуация (2 улдун)					
17	Нарын домак дугайында билиг. Нарын домактын бөдүүн домактан ылгалы	1			Дүрүмнү өөренир. Мергежилге 98
18	Нарын домактарнын бөлүктери. Нарын домактын кезектеринин аразында холбажыр аргалары	1			Дүрүмнү өөренир. Мергежилге 102, 104
19	Нарын домактарга катаптаашкын	1			Дүрүмнер-биле ажилдар.
Чагырышпаан нарын домак					
20	ЧПНД дугайында билиг. ЧПНД кезектеринин холбажыр аргалары	1			Мергежилге 108, 109
21	Үн аяны болгаш каттыштырар эвилелдер дузазы-биле холбашкан ЧПНД	1			Дүрүмнү катаптаар. Мергежилге 112
22	Удурланыштырар эвилелдер-биле холбашкан ЧПНД. Аңгылаштырар эвилелдер дузазы-биле холбашкан ЧПНД	1			Чедир бижиер эдертиг Мергежилге 119, 124
23	ЧПНД синтаксистиг сайгарылгазы. Катаптаашкын.	1			Бердинген ЧПНД синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Мергежилге 130
Чагырышкан нарын домак					
24	ЧКНД дугайында билиг. ЧКНД тайылбыр домактын туружу	1			Мергежилге 134, 137.
25	ЧКНД кол болгаш тайылбыр домактарнын холбажыр аргалары	1			Мергежилге 142. Схемаларга домактар тывар.
26	Үенин тайылбыр домаа. Үенин тайылбыр домаанын кол домакка каттыжар аргалары	1			Мергежилге 146, 150
27	Немелденин тайылбыр домаа. Немелденин тайылбыр домаанга бижик демдектери	1			Мергежилге 155, 158
28	Тодарадылганын тайылбыр домаа, Даар байдалдын тайылбыр домаа	1			Мергежилге 164, 169

29	Чөрүлдээниң тайылбыр домаа, Сорулганың тайылбыр домаа	1			Мергежилге 174, 179
30	Чылдагаанның тайылбыр домаа, Деңнелгениң тайылбыр домаа	1			Мергежилге 184, 191
31	Туруштуң тайылбыр домаа, Кылдыныгның тайылбыр домаа	1			Мергежилге 195, 200
32	ЧКНД хыналда-тестилиг ажыл. Ниити катаптаашкын.	1			Мергежилге 205. Өөрөнгөн дүрүмнерин катаптаар.
3 улдуң					
33	Хөй кезектерлиг ЧП болгаш ЧК нарын домактар	1			Мергежилге 212, 214
34	Нарын синтаксистиг конструкция	1			Мергежилге 219
35	Нарын домактарга бижик демдектери	1			Мергежилге 224
36	Синтаксис болгаш пунктуацияга катаптаашкын	1			Бердинген сөзүглелдер-биле ажылдар.
37	Хыналда диктант «Өскүс аңгыр»	1			Өөрөнгөн темаларының дүрүмнерин катаптаар.
38	Частырыглар-биле ажыл	1			
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы					
39	Сөзүглел дугайында билиг, ооң кол демдектери	1			Мергежилге 232
40	Сөзүглелдиң темазы, кол бодалы	1			Мергежилге 234, бир чогаалдың тема, идеязын тывар
41	Сөзүглелдиң уткалыг кезектери (микротема). Сөзүглелдиң кезектериниң аразында харылзаалыы	1			Мергежилге 242
42	Абзац дугайында билиг	1			Мергежилге 248
43	Сөзүглелдиң планы. Тезис. Аннотация. Конспект.	1			Мергежилге 253
44	Хыналда эдертиг «Аңгыр оолдары»	1			Дүрүмнерге ажылдар.
45	Эдертигниң анализи	1			Катаптаар.
Стилистика болгаш чугаа культуразы					

46	Стилистика дугайында билиг Стиль талазы-биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, домактар	1			Словарьлар-биле ажилдар. Нейтралдыг сөстөргө кандыг-бир черге айыыл чок чоруунун дүрүмүн бижиир
47	Ном стили, ооң янзылары	1			Илеткел болгаш үнелел бижиир
48	Албан-херек стилиниң жанрлары	1			Мергежилге 274. Албан-херек бижиктери бижиир
49	Публицистика стилиниң жанрлары. Солунга статья. Интервью.Репортаж. Орук демдеглелдери	1			Мергежилге 286. Репортаж бижиир
50	Чугаа стилиниң жанрлары.	1			Мергежилге 293
51	Чечен-чогаал стили. Чогаал дылы болгаш ооң онзагайы	1			Мергежилге 298. Өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар
52	Улдуң түңнелиниң хыналда-ажылы	1			Катаптаар
53	Частырыглар-биле ажыл	1			Дүрүмнерге ажилдар
Синонимика-стилистиканың кол өзээ (4 улдуң)					
54	Лексиканың стиль синонимнери	1			Мергежилге 311
55	Грамматиканың стиль синонимнери	1			Мергежилге 318
56	ЧС Чогаадыг «Кандыг мергежил ажыктыгыл?»	1			Катаптаар
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы					
57	Диалог, монолог, полилог	1			«Тыва чонну арагадан канчаар уштуп болурул» дискуссия чогаадыр
58	Литературлуг дыл болгаш ооң нормаларының дугайында билиг	1			Литературлуг дылдың нормазынче кирбейн турар диалектилерниң сөстөрүн тывар
59	Фонетика болгаш орфоэпия талазы- биле нормалар. Лексика талазы-биле нормалар.	1			Мергежилге 332, 333, 337
60	Грамматиктиг нормалар. Орфография болгаш пунктуация талазы-биле нормалар	1			Мергежилге 345
61	Сөзүглел-биле ажилдың хевирлери	1			Сөзүглелдер-биле ажилдар

62	Хыналда-тестилиг ажил. Эдертиг	1			Мергежилге 355,359
63	Эдертигнийн анализи.	1			Дурумнер-биле ажилдар.
64	Ниити түңнел катаптаашкын.	1			Чайгы онаалгалар.